
הקדמה מאת סגן נשיא
המכון הישראלי לדמוקרטיה,
פרופ' מרדכי קרמיניצר

”דור הולך ודור בא, והכנסת תישאר על כנה,
כי היא נושאת ביטוי לריבונות העם החפשי בארץ ישראל”

הרשות המחוקקת והאופוזיציה בדמוקרטיה הישראלית

בהשקפתו של מנחם בגין

”דור הולך ודור בא, והכנסת תישאר
על כנה, כי היא נושאת ביטוי לריבונות
העם החפשי בארץ ישראל”

הרשות המחוקקת והאופוזיציה בדמוקרטיה הישראלית
בהשקפתו של מנחם בגין

**חוברת זו מוקדשת
לזכרו של יחיאל קדישאי
איש השרות וההדר**

ערך: דרור בר-יוסף
עריכת משנה: טלי קרקובר, תמר דרמון
יעוץ אקדמי: משה פוקסמן-שעל
הגהה: עלי דפנה
תמונת כריכה באדיבות לע"מ
צלם: יוסי רוט
עיצוב כריכה, עימוד וסדר: סטודיו איילון

חוברת זו הינה נדבך בסדרת פרסומים המוקדשת להגותו של מנחם בגין
© כל הזכויות שמורות למרכז מורשת מנחם בגין

תוכן עיניים

- 5.....מבוא
- 7.....הקדמה - חיוניותה של הרשות המחוקקת / פרופ' מרדכי קרמיניצר
- 15.....הרשות המחוקקת
כנסת ישראל
מחסום מפני עריצות הרוב
הלכות פרלמנט
- 31.....האופוזיציה בכנסת ישראל
ביטוי השוני
להוכיח אחדות
ההתנגדות לשלטון והשאיפה להחליפו
- 41.....מוסד הצעת אי-אמון
- 53.....הסכנה לדמוקרטיה מצד השלטון הממושך
כינון מעמד האופוזיציה בישראל

הקדמה - חיוניותה של הרשות המחוקקת

פרופ' מרדכי קרמניצר. סגן נשיא המכון הישראלי לדמוקרטיה.

“האמת אינה תלויה בכוח והצדק אינו “צמוד” לרוב”

קריאת כתביו של מנחם בגין על הרשות המחוקקת ועל תפקידה של האופוזיציה בדמוקרטיה מגלה שלא נס ליחם. יתר-על-כן, הם רלבנטיים להפליא גם לזמננו, ואולי במיוחד לעת הזאת. לכן, ראוי מרכז מורשת בגין להוקרה מיוחדת על המפעל החשוב שלקח על עצמו.

מהו סוד הקסם של משנתו הדמוקרטית של מנחם בגין?

דומה כי מדובר ביכולת מופלאה למזג ניגודים, שלרוב אינם מתקיימים בנפש אחת: שילוב נדיר בין ריאליזם צלול ומפוקח לבין אידיאליזם בלתי מתפשר; של יריבות חריפה, מתפלמסת, בלתי מתפשרת עם כבוד ויחס אנושי גם כלפי יריב פוליטי מר; של גאווה לאומית עם מוכנות ללמוד מניסיון ומאורחותיהן של דמוקרטיות אחרות, ותיקות משלנו, במיוחד הפרלמנט הבריטי.

בעקבות בגין, יתייחסו הדברים שלהלן למהותה של הדמוקרטיה, לחשיבותה ותפקידה של האופוזיציה, לטיבו של הוויכוח הפרלמנטרי וטיב היחסים בין יריבים פוליטיים ולהשקפתו המוסרית של בגין.

על מהותה של הדמוקרטיה

מול דלות התפישה של מהות הדמוקרטיה הרווחת בימינו, לפיה הדמוקרטיה מתבטאת ומתמצה בבחירות חופשיות ובהכרעות רוב, ראוי להעמיד את תפישתו העשירה, רבת המידים של בגין:

“דמוקרטיה, לפי דעתי, פירושה קודם כל הכרת אמת בשוויון האדם ושנית שכנוע. אם אין איש יכול לשכנע את רעהו, לא יתכנו חילופי שיטה וחילופי גברי הקשורים בהם. ושלטון בלי חילופים הוא שלטון על העם ולא של העם. חילופי-שיטה-וגברים הם אמת הבניין הדמוקרטי”¹.

“ודאי, סימנים ומבחנים רבים לדמוקרטיה. אין היא תוצאה של מעשה אחד ויחיד, אלא של אורח חיים קבוע ומתמיד. עיתים קבועות לבחירות; הצבעה ללא לחץ, גלוי או נסתר, משטרתי או כלכלי; חופש ההתאגדות המדינית; בחירה שכמוה כברירה, כלומר לא אישור פלביציטרי² של תכנית אחת או של רשימה אחת, אלא הכרעה בין תכניות שונות, בין רשימות מתנגדות, או בקיצור, בין מפלגות; פרלמנט, בו תומכי הממשלה

1 מחזות וחזיונות. עיתון 'חרות', 24/01/1958.
2 משאל עם.

ומתנגדיה מנהלים, לעיני הציבור, מאבק בלתי פוסק על עקרונות ואמצעים וכבוש דעת הקהל למענם; עתונות שאין בה תכתיב הרשות ולא מוראה הטמיר ולא חותמת הצנזורה; עליונות הרשות האזרחית הנבחרת על הכוחות המזוינים לסוגיהם; מערכת שיפוט שאין בה אף צל של שמץ של תלות ברשויות השלטוניות הגלויות או הסמויות ואשר את דינה מקבלים לא רק הנשלטים אלא גם השליטים - בלי כל אלה, או כמה מהם, אין דמוקרטיה, או היא פגומה מעיקרה³.

עקב החשש מפני ריכוז כח מופרז בשלטון המרכזי, ביקש בגין לחזק את השלטון המקומי- בקשה שלא נתמלאה והיא יפה עתה כשם שהייתה יפה בזמנה. לכן, גם הלין על העדר חוקה "ואילו אצלנו המצב שונה. אנו חידשנו את חיינו הממלכתיים אחרי הפסקה "קלה" של שבעים דורות בערך, ואין לנו במדינה חוק שאפשר לכנותו מבחינה ממלכתית "חוק עליון", ושאותו אפשר היה - גם בלי שיהא כתוב במסמך אחר - להפוך לחוקת המדינה"⁴.

מכאן גם עמדתו בזכות חופש הדיבור המוחלט של חבר הכנסת "חופש הדיבור של חבר הפרלמנט במדינה חופשית הוא בלתי מוגבל פשוטו כמשמעו. הזכות לדבר בפרלמנט כוללת את הזכות לומר דברים "המקוממים" את נפש שומעיהם"⁵.

בגין השכיל להבין כי "האמת אינה תלויה בכוח והצדק אינו "צמוד" לרוב" (עמ' 16). הוא יצא חוצץ נגד הניסיון לבנות את המשטר הדמוקרטי כולו על שלטון הרוב:

"אולם כל אלה, הטוענים, כי אם, באין אפשרות אחרת, ניתן לרוב להכריע משמע שהרוב צודק, אינם מוכיחים אלא את בורותם, או את שאיפתם ל"דיקטטורה של הרוב", שגם היא, כמובן, אפשרית, הרסנית ודרסנית. הצדק אינו שוכן בקרב המספרים הרבים; לעתים הוא בוחר לו את משכנו דווקא בקרב המיעוט הדל" לכן לא ניתן לבנות את המשטר הדמוקרטי כולו על שלטון הרוב, שכן הרוב יכול לטעות או לנהוג שלא בצדק. לכן, "התבונה והחרות כאחת מחייבות, בדרך כלל, את הכרעת הרוב, בתנאי שהרוב יכבד את זכויות המיעוט, לרבות זכותו העיקרית: להיות לרוב"⁶.

בימינו, בימים בהם התרבו הטוענים כי הדמוקרטיה מתמצה בשלטון הרוב, ראויים דברים אלה של בגין להבלטה מיוחדת.

3 לקח מארץ רחוקה. עיתון 'חרות', 29/06/1962

4 הישיבה המאה וחמישים ואחת של הכנסת השלישית, יום שני, א' באב תשט"ז, 9 ביולי 1956 - חוק יסוד: הכנסת, תשט"ז 1956.

5 חרות הדעה של טוטאליטריות. עיתון 'חרות', 27/01/1950

6 אחד לגוי אחד לעברי. עיתון 'חרות', 06/08/1954.

על חשיבותה ותפקידה של האופוזיציה

בגין ראה נכוחה את חולשתה של הדמוקרטיה הפרלמנטרית בתחום הפרדת הרשויות (המחוקקת והמבצעת) וביחס ריסון כוחו של הרוב. הרוב שמרכיב את הממשלה הוא גם שמתייצב מאחוריה בכנסת. מכאן חששו של בגין שבית הנבחרים עלול לוותר על סמכותו ומעמדו כלפי הרשות המבצעת, ולהפוך למציית לרשות המבצעת ולמצדיק הדין על כל מעשיה. בגין ראה תהליך וויתור כזה כממית החופש.

הוא הזהיר: "במקום שהממשלה תהא אחראית בפני הפרלמנט, הופך הרוב בפרלמנט לכלי שרת בידי הממשלה. במקרה זה לא תועיל הפרדת הרשויות; צורת השלטון תשאר אמנם פרלמנטרית אך תוכנו יהיה טוטליטארי. כל מפתחות השלטון יהיו בידי המחזיקים בו; השררה תשתולל ותתנשא מעל העם - ומי יעצור בעדה?"⁷

מכאן חשיבותה הקריטית של האופוזיציה. לכן "גדולה היא זכותו של המיעוט האופוזיציוני וקדושה חובתו לא להסכים לויתור הזה, או לא להשלים עמו, אם ניתן, לא להרשות אותו".⁸

לכן "לא פחות משדרושה למדינה ממשלה יציבה - דרושה לה אופוזיציה חזקה. אין לזהות את הממשלה עם השלטון. הממשלה היא חלק של שלטון העם; והצד שכנגד הוא חלקו השני. שונים הם התפקידים המעשיים של שני חלקי השלטון, אך ערכם בבנין הממלכתי - שווה. בפשטות: כל מקום שאין שם אופוזיציה - מת החופש".⁹

בגין עמד על כך ש"האופוזיציה, מקיימת, הלכה למעשה, את כלל האחריות הפרלמנטרית של הרשות המבצעת".¹⁰ הוא הסביר כי "אם יש כוח המתנגד לשלטון, הרי כוח זה מבטיח שלא האזרח יפחד אלא השלטון יחשוש. כי פחד האזרח הוא עבדות, חשש השלטון - חרות".¹¹

בתקופתנו, כאשר ה"בון טון הפוליטי" הוא שיש טעם וערך רק בהשתתפות בקואליציה, האופוזיציה נתפשת ככלי אין חפץ בו, וקואליציה ענקית שמשמעותה אופוזיציה חלשה וקלושה מתקבלת בתרועות גיל, ראויה גישתו של בגין לאופוזיציה לתשומת לב.

בגין תיאר יפה את תפקידה המורכב של האופוזיציה.

תפקידה הראשון - "בדרך כלל לבטא את השוני".¹²

7 דברי מנחם בגין בקול ישראל עמונו ראוי להנהגה משחררת והוא יקימנה למען שחרורו ועתידו. עיתון 'חרות' 25/01/1949

8 המחוקק והמבצע. עיתון 'חרות', 22/12/1961.

9 הממשלה והצד שכנגד. עיתון 'חרות', 04/02/1949.

10 עוולות ממשלה וסעירות בכנסת: החוברת נגד יצחק בן-אהרן והחוברת של יגאל אלון. עיתון 'מעריב', 03/11/1972

11 תפקיד האופוזיציה. כתב העת 'האומה', מרס 1963

12 התקופה ובעייתיה, הבנין ויסודותיו. עיתון 'חרות', 24/01/1963.

הוא עמד על הכח המתקן של האופוזיציה - לחסום הדרך בפני חוקים רעים (עמ' 31), ועל השפעתה המרתיעה של האופוזיציה מעצם קיומה יש בו כדי להשפיע לטובה על דרכי הממשלה והחלטותיה, בשל חששה של הממשלה מדעת הציבור בבואה להיבחר שנית. את התפקיד הזה תיאר בגין כתפקיד סמוי מן העין. "זהו תפקיד המחדיר בנו גאווה: בהיותנו באופוזיציה, אנחנו, בצורה שאינה נראית לעין - אבל מעשית מאד, ממשית מאד - מיטיבים עם הציבור הסובל, חסר האמצעים. ואם יריביו, על-ידי שייטיבו עם הציבור הזה, יעלו את רמת חייו, יעשו עמו צדק - ישכנעו אותו שיצביע בעדם, נקבל את השכנוע באהבה, אבל נדע: בגללנו, בגלל עלייתנו, כדי לנסות למנוע עליה נוספת, נעשה הדבר. זה התפקיד השני, סמוי מן העין, קונסטרוקטיבי מאד, חשוב מאד, חיובי מאד, חיוני מאד".¹³

לשיח של האופוזיציה שני קהלי יעד - הרוב הפרלמנטרי אותו היא מנסה לשכנע בטעות מחד, ומאידיך הציבור הרחב הקורא על הדיונים הפרלמנטריים או מקשיב להם, וכך יכול להכריע לטובתו ביום הבחירות, "זהו אחד התפקידים החשובים של כל פרלמנט חופשי: על ידי הדיונים הגלויים, המתנהלים בו, לאפשר לאזרח בן-החורין לשפוט, מיד או בבוא היום, מי הצודק",¹⁴ או במלים אחרות - "אם העם הוא נושאה הראשון והאחרון של הרבונות, ואם נבחרי העם בבית-המחוקקים מייצגים את הרבונות, הרי אותם הנבחרים שלא נכנסו לממשלה, מוסיפים לשרת את העם על-ידי הדרכה מתמדת, הדרכה להמוני העם ולחברי הממשלה כאחת. הדרכה זו מפרה את המחשבה מדינית".¹⁵

בהקשר זה, על האופוזיציה לנהל מלחמה מתמדת בעוול הנעשה לאזרח, ללא מורא וללא משוא פנים. הוא הסביר: "ההכרה כי יש 'פָּה' למקופחים, פה אשר שום פיתויים ושום איומים אינם עשויים לסתמו, תעמיק את הבטחון ביעילות המוסדות הדמוקרטיים, ותחנך המוני העם לאומץ לב אזרחי, שני גורמים נפשיים אשר בלעדיהם אין הדמוקרטיה אלא sham democracy כלומר שלטון עם למראית-עין בלבד",¹⁶ "האופוזיציה, לא רק זכותה, גם חובתה, לעמוד על המשמר; להתייצב נגד כל עוול; להילחם למען כל ענין צודק; להוקיע כל שגיאה; להתריע על כל סכנה".¹⁷

גם בשאלות של מדיניות בתחום הביטחוני - לא דעתם של המומחים הצבאיים היא הקובעת אלא זו של חברי הכנסת, לפי שיקול דעתם. ולא כל מה שנטען בשם הביטחון - שם הביטחון יאה לו. לכן מצא להתנגד לממשל הצבאי, בניגוד לעמדתו של המוסד הפוליטי והביטחוני. "אף על פי כן מותר לאזרחים מסוימים לחשוב, משום כך אומר (דום!) שר הביטחון (!!!) כי המוסד הזה דרוש לבטחון המדינה; ומותר לחברי ולי לחשוב, כי לא זו בלבד שאין הוא דרוש עוד לבטחונו, אלא הוא מזיק לו בתכלית".¹⁸

13 מ. בגין: בגאווה ובאמונה נשרת את עמנו באופוזיציה. עיתון 'חרות', 17/12/1959

14 הממשלה מונעת דיון מדיני. עיתון 'חרות', 24/01/1964

15 ממשלה והצד שכנגד. עיתון 'חרות', 04/02/1949

16 שם

17 מ. בגין: בגאווה ובאמונה נשרת את עמנו באופוזיציה. עיתון 'חרות', 17/12/1959

18 רוצים משבר ממשלתי?. עיתון 'חרות', 01/03/1963

תפקידה השני - הפחות שכיח של האופוזיציה הוא - "לעתים, להוכיח את האחדות". אחדות, בשעת סכנה, מרצונם החופשי של המתאחדים, העומדים שכם אל שכם כנגד האויב עד שמתגברים עליו, ועד אז דוחים את השאלות המתבקשות שתגיע שעתן.

תפקידה השלישי - "תמיד לשאוף לחילופין", לחילופי שלטון, שכן חילופין כאלה הם הביטוי המבחני, האמתי, המכריע למשטר דמוקרטי. מדוע? "כי בלי שאיפה לחילופי שלטון, ובלי גורם הנושא אותה בעקשנות, יראה כל עם את חריותיו בגסיסתו, אם לא בהעברתו. זוהי חכמת העמים, שלא סבלו, כמונו, מהפסקה של 1800 שנה בחיים הממלכתיים. כדאי ללמוד".¹⁹ ואילו האזרח האומר לעצמו ביום הבחירות: "אני וויתרתי" - אין זעזוע אסוני יותר מאמירתו זו. (עמ' 35)

לאור הכרה זו בחשיבותה של האופוזיציה, ביקש בגין לבצר את מעמדה - הן באמצעות הענקת מעמד חוקי (עמ' 57), והן באמצעות הכרה בראש סיעת האופוזיציה הגדולה ביותר כראש האופוזיציה, כפי שנהג כאשר כיהן כראש הממשלה.

על רקע הביקורת על המוסד של הצעת אי אמון וירידת קרנו, ראויים לאזכור דבריו של בגין בסוגיה זו, הוא הסביר כי מדובר למעשה בהצעת גינוי. "אם נעמוד על המהות, ולא על המינוח, נבין, כי אופוזיציה מחליטה להגיש הצעת אי-אמון או גינוי לממשלה לא רק שעה שהיא חשה, כי על ידה אפשר להוריד את הממשלה - מקרים כאלה, כפי שהוכח, הם מעטים מאד - אלא בעיקר שעה שהיא מרגישה, כי חובתה, הנובעת משליחותה הממלכתית, היא לקרוא ולעודד את תשומת לב הציבור למצב מיוחד, שנוצר, על פי הכרתה, באשמת הממשלה או אחד ממעשיה הרעים. זהו הטעם; אחר אין; גם לא דרוש. טעם חשוב וחיובי הוא." ועוד, הסביר: "אבל ישנם ימים ומקרים, בהם האופוזיציה חייבת להטיל אלומת אור מיוחדת על נקודה אפלה במיוחד במסכת מעשיה או מחדליה של הממשלה. את זאת היא עושה, ומנסה להשיג, לא בהצעה רגילה לסדר היום של הפרלמנט, לא בדיון שניזום על ידי הממשלה, אלא בהתקפה פרלמנטרית יזומה של, או בשפה המקובלת, על ידי הגשת הצעת אי-אמון".²⁰

על טיבו של הוויכוח בפרלמנט וטיב היחסים בין יריבים פוליטיים

בגין היה איש של הדר. לכן מצא לנכון לקבוע גבולות של טעם טוב לוויכוח הפוליטי. הטעם הטוב לא צריך לבוא על חשבון אופיו של הוויכוח שצריך להיעשות ללא משוא פנים ויכול להיות גאה, תקיף וחרף. הוא טען, לכן, כי - "סערות פרלמנטריות, לא זו בלבד שאינן סותרות את כללי הדמוקרטיה, הן מעמיקות אותה: הן מעמיקות את ההכרה בגדולתה, ביתרונה המכריע על פני הרודנות. גם הודות להן לומד הציבור, כי השררה הדברים, שהם לעיתים קשים, לומד עם בן חורין, כי יש שתבונת השררה היא אפס. זהו סם החיים לדמוקרטיה".²¹

19 למה לנו אלטרנטיבה. עיתון 'היום', 17/06/1966.

20 י"א באייר וט' באב. עיתון 'חרות', 18/05/1962.

21 עוולות ממשלה וסערות בכנסת: החוברת נגד יצחק בן-אהרן והחברת של יגאל אלון. עיתון 'מעריב', 03/11/1972.

אולם, עם זאת מצא לסייג: "בלי עלבונות אישיים, בלי דברי גידוף אנטי פרלמנטריים, בלי התפרצויות פוגעות", מתוך יחסי כבוד הדדיים. מה טיבה של הדדיות זו? "היא חלה לא רק על הדיבור אלא בעיקר על המעשה. ממשלה העושה את הרע, אל תצפה, לחד צדדיות בכיבודה. האופוזיציה תכה בממשלה כזו בכל האמצעים הפרלמנטריים, העומדים לרשותה, ואם יסער הבית, מן הדין שלא תהיה בו שום שלווה השלמה. כל אלה, הסובלים מן הפגיעה השררתית, צריכים לדעת, כי יש להם פה ומגן בבית הנבחרים, הלא היא האופוזיציה".²²

הוא צידד בדיבור הנקי, נקי מהאשמה בשקר, תוך העדפת הביטוי הממעיט, הבריטי, של אי דיוק. זאת, בשל ההבדל "בין בן תרבות לבין בן פראות. ואם לא יהיה הבדל טרמינולוגי בין בית הנבחרים לבין בית מרוח, עלול העם כולו להתמרזח, לא רק בדיבורו, אלא גם בנוהגו ובמעשיו. עדינות, הנראית מעושה, עדיפה מגסות, הנחשבת לפשטות".²³ הוא פעל להטמעת ההבדל בין יריב לבין אויב בתוך הפרלמנט. על היחסים בין יריבים פוליטיים, כתב "האמת היא כי אין שום צביעות בנוהג הדמוקרטי הנאה של יריבות מדינית, אף חריפה, מלווה יחסים אישיים הוגנים בין נושאים... אפשר גם צריך, לקיים יחסים אישיים הוגנים, יחסים מכובדים כאלה, הנשמרים תוך היריבות המתמדת".²⁴

על השקפתו המוסרית של בגין

מבין השורות, עולה השקפת העולם המוסרית של בגין שהיא הבסיס להשקפת עולמו המדינית והפוליטית.

בגין הציב את המוסר מעל לפופולריות. וכך כתב: "יש אומרים, כי עמדתנו המוצהרת בעניין התקנות הבריטיות והממשל הצבאי אינה פופולרית. יתכן. אם זה כך הרי עובדה משוערת זו אינה אלא מוסיפה תוקף מוסרי, לעמדה, שנקטנוה, ביחס לתקנות, מאז קום המדינה, וביחס לממשל מזה חמש שנים, מאז הוא התרוקן כליל מכל משמעות בטחונית. אופוזיציה, יותר מממשלה, שבידיה השלטון ומכשיריו, דואגת, בדרך הטבע, לפופולריות של החלטותיה. אבל אוי לו למוסר הציבורי, הניתן על ידי תומכי ממשלה או על ידי מתנגדיה, אם הוא נבדק באספקלריה של פופולריות בלבד. המערכה שלנו, בעניין זה, היא מעל לכל מוסרית. והיעדרה של פופולריות משוערת לא ירתיענו מלהוסיף לנהלה. עמדתנו צודקת מבחינת הבטחון והמוסר הלאומי גם יחד. לא נוותר עליה".²⁵

בתקופה בה הרושם הוא ששיקולי פופולריות הם השיקולים הדומיננטיים הגוברים על כל שיקול אחר, נודעת לדברים אלה של בגין חשיבות מיוחדת. מכוח גישה זו, היה בגין מחויב לגישה עניינית ביחסה של האופוזיציה לממשלה "לא תהא מצדנו אופוזיציה

22 שם

23 קרתנות ממשלתית. עיתון 'חרות', 30/03/1962

24 טוב לשרת עם זה על ידי תנועה זו. עיתון 'חרות', 09/08/1963

25 רוצים משבר ממשלתי? עיתון 'חרות', 01/03/1963

לשמה, ולא תהא בקורת לשמה. לא נטפל אל הממשלה באשר היא הממשלה ואנו הצד שכנגד. נדון את הממשלה לפי מעשיה: מעשים טובים נשבח, רעים נגנה.²⁶

מכח המחויבות לגישה מוסרית, דרש בגין לנהוג בעקביות: כך כאשר הציע לקבוע בחוק שהכנסת תוכל להביע אי אמון לא רק לממשלה כולה אלא גם לכל אחד מהשרים, דרש מחברי הכנסת שתבעו אחרי מלחמת יום הכיפורים אחריות מיניסטריאלית אישית, לתמוך בהצעתו; כך גם בתובעו מממשלת מעבר שהייתה ממשלת מיעוט לנהל את העניינים השוטפים אבל להימנע מקביעת עובדות מוגמרות בעניינים שיש להם משמעות יסודית (עמ' 48-50). וכך אמר: "אנחנו קיבלנו את הכלל הדמוקרטי היסודי הפשוט והחדרנו אותו בתודעת הציבור; מוצא חן או לא מוצא חן, בעד או נגד - הרוב מחליט, המיעוט מקבל. אתם תעלו על דעתכם שגם בעניינים היסודיים ביותר ייווצר מצב שבו המיעוט יחליט והרוב יקבל?".²⁷

בגין הבין היטב את הסכנה, עליה עמדו גם המשתתפים במפעל החוקה של ארצות הברית, של פוליטיקה המתבטאת בשירות של אינטרסים חלקיים ופרטיקולריים, להבדיל מפוליטיקה החותרת לשרת את כלל הציבור. "מהי מדיניות? אם מבינים את המונח כהלכה - ציניקן לא יבין: הוא כסיל מתחכם - הרי פירושה של מדיניות הוא: דאגה לאדם. אנוש, בדרך כלל, דואג למשפחתו הקרובה. זה נאה. ישנם אנשים הדואגים גם לבני משפחתם הרחוקים. זה, בודאי, עוד יותר נאה. וישנם אנשים, המגלים גם דאגה לידיהם, או מכריהם. כך מתרחב החוג, עד אשר אתה מגיע לבני אדם, הדואגים לבני עמם. דאגה זו היא המדיניות, במשמעותה הפשוטה והעמוקה והרוממה. בעצם, אין מלאכה נשגבה ממנה..."²⁸

הוא ידע כי אויבתה הראשונה של הדמוקרטיה היא השנאה (עמ' 28) "אבל - התלהב ידידי - איך יתכן שכנוע הדדי, אם ישנה שנאה הדדית? השנאה גורמת לאטימט אזניים, להמתת רצון ההקשבה, לחיסול כושר השמיעה. לכן לא אגזים, אם אומר, כי אויבתה הראשונה של הדמוקרטיה היא השנאה".²⁹

מכאן, חשיבותה של האחוה, המתבטאת בדאגה לטובת הכלל. "דרושה גם אחווה, בלעדיה לא יועיל שלטון, לא יצלח עושר, לא תציל טובת הנאה נהפוך הוא. הללו אך ירחיבו את השיסוע, יקרבו את הירידה. באין אחווה כללית קמות קבוצות השונאות אחת את רעותה".³⁰

ראויים דבריו לשמש עמוד אש לפני המחנה.

26 הממשלה והצד שכנגד. עיתון 'חרות', 04/02/1949

27 הישיבה השלוש מאות ושישים וארבע של הכנסת השמינית, יום רביעי, ח' בטבת תשל"ז, 29 בדצמבר 1976, חוק התפזרות הכנסת השמינית תשל"ז-1976

28 מפא"י המזועזעת. עיתון 'חרות', 03/10/1958

29 מחזות וחזיונות. עיתון 'חרות', 24/01/1958.

30 מפא"י המזועזעת. עיתון 'חרות', 03/10/1958